

PROBLEMY UTRZYMANIA ZABYTKÓW TECHNIKI

Jan KUBIK
Politechnika Opolska, Opole

1. Wprowadzenie

Wraz z odejściem od zasad ustroju socjalistycznego w Polsce, który faworyzował przemysł wydobywczy i ciężki, została w spuściźnie pokaźna ilość opuszczonych obiektów przemysłowych. W przypadku Opolszczyzny były to głównie cementownie, piece wapiennicze oraz przemysł lekki. W wielu przypadkach obiekty te były eksploatowane ponad 100 lat, a w przypadku wapienników i cementowni prawie 150 lat. Nieczynne zakłady są więc świadectwem minionej przemysłowej epoki naszego kraju i jako takie powinny podlegać ochronie konserwatorskiej. Było jednak inaczej, co wynikało ze stosunku społeczeństwa regionu do zastanej infrastruktury materialnej, a w tym pozostałości po przemyśle. Było to przecież to samo społeczeństwo, które długo nie identyfikowało się z zastanymi zabytkami architektury śląskiej. Trudno więc od niego wymagać szacunku do pozostałości epoki postindustrialnej na Śląsku.

Tymczasem bogate społeczeństwa zachodnie najpierw dojrzały do łożenia na zabytki architektury i sztuki, a następne pokolenia dopiero dostrzegały zabytki techniki i gotowe były je konserwować i utrzymywać.

Jeżeli te prawidłowości postrzegane we Francji, Niemczech czy w krajach Skandynawii się sprawdzają, to na akceptację ratowania zabytków techniki jest u nas za wcześnie. Istotnie, na Opolszczyźnie zniknęły cementownie, a kilka z nich zawierało elementy techniki i technologii godne zachowania. Zostały jednak rozebrane i trudno uwierzyć, iż w Opolu pracowały przed 30 laty 4 cementownie, a dzisiaj pozostała tylko cementownia „Odra”. Ich odejście jako pozostałości innego społeczeństwa jest naturalne, ale niezachowanie oryginalnych rozwiązań XIX-wiecznej techniki już nie. Nasze społeczeństwo zostało zubożone przez brak typowej dla inteligencji refleksji na temat relacji przeszłości z teraźniejszością. Ten brak wystąpił szczególnie w przypadku techniki. Co ciekawsze, rozwiązania techniczne tworzone w XIX-wiecznych cementowniach i wapiennikach miały dużą wartość poznawczą, bezpowrotnie straconą.

Krótko mówiąc, za pozostałościami ery poprzemysłowej jako zabytkami techniki nie stał prawie nikt, może tylko urzędowo konserwator zabytków oraz niezauważony i zmarginalizowany społeczny ruch ochrony zabytków. Natomiast dla administratorów oraz samorządu istotny był wyrównany teren po zabytkach pod przyszłe inwestycje.

Obecnie zmiany naszych postaw wymusza głównie Unia Europejska dotując różne przedsięwzięcia związane z zachowaniem naszego krajobrazu kulturowego. To, co jest obowiązkiem państwa – zachowanie tożsamości kulturowej i technicznej – robi podobno

antynarodowa Unia Europejska. To paradoks typowy dla krajów postkomunistycznych, w których najczęściej na pierwszy plan wysuwa się postulat obrony tożsamości narodu zagrożonej przez Brukselę, ale za hasłami nie podążają czyny. Podobna sytuacja dotyczy zresztą całej kultury czy nauki.

2. Konserwacja zabytków

Rozważania rozpoczniemy od przypomnienia typowych etapów prac konserwatorskich dotyczących zabytków w ogólności. Następnie sprecyzujemy odmienności tych poczynań wynikających ze specyfiki zabytków techniki, zawierających unikatowe rozwiązania techniczne i technologiczne.

Pierwszym etapem prac konserwatorskich jest przygotowanie dokumentacji dotyczącej zastanego stanu zabytku. Następnym elementem jest wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektu oraz szkiców stanowiących podstawę przeprowadzenia klasycznej inwentaryzacji architektonicznej. Inwentaryzacja ta stanowi zapis stanu materialnego zabytku, bez rozróżniania i wnikania w czasową kolejność narastania struktury zabytku. Zwyczajowo ten etap obejmuje rzuty, przekroje, elewacje oraz detale zabytku.

W przypadku zabytków techniki należy równolegle zinwentaryzować wyposażenie technologiczne zabytku.

Przedstawiony tutaj wstępny etap opracowania dokumentacji zabytku jest w istocie nieco rozszerzoną inwentaryzacją architektoniczną, która nie zawiera jeszcze elementów konserwatorskich.

3. Inwentaryzacja konstrukcyjna

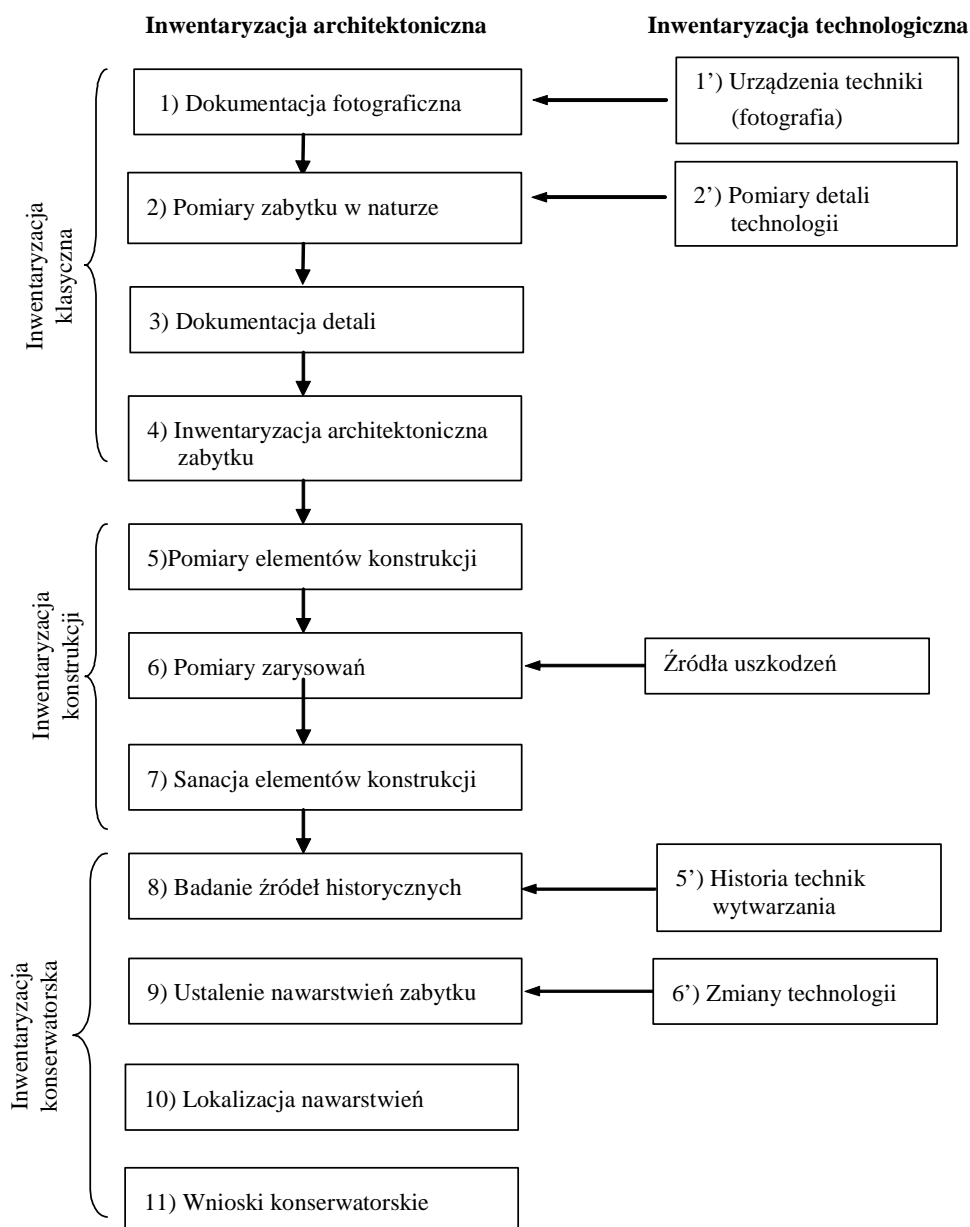
Po otrzymaniu inwentaryzacji architektonicznej i technologicznej zabytku przystępujemy do inwentaryzacji konstrukcyjnej. Wykonujemy tu pomiary elementów konstrukcyjnych zabytku wraz z inwentaryzacją fotograficzną ich stanu. Na inwentaryzację architektoniczną nanosimy wymiary ustroju nośnego zabytku. Ze szczególną starannością powinny być analizowane elementy konstrukcyjne w najbardziej wyężonych miejscach oraz miejsca przekazu sił, na kolejne elementy konstrukcji. Osobną uwagę poświęcamy zarysowaniom wraz z pomiarem rozwarcia rys, łącznie z wyjaśnieniem przyczyn ich powstawania. Dotyczy to szczególnie sklepień, łuków, ścian i filarów. Generalnie, szczególnie dokładnie analizuje się tu elementy konstrukcji, które decydują o jej stabilności. Osobną grupę zagadnień stanowią problemy posadowień zabytku, odkształceń podłoża, zmian poziomu wód gruntowych itp. Zwyczajowo do tego opracowania dołączamy inwentaryzację skutków zawilgoceń, wykwitów solnych, pudrowania się wystroju itp.

Przeprowadzona inwentaryzacja zakończona jest sprecyzowaniem zmian konstrukcyjnych prowadzących do zapewnienia stabilności deformacji zabytku. Podane stwierdzenia powinny poprzedzić wnioski konserwatorskie, ponieważ podają istotne ograniczenia na dalsze działania konserwatorskie.

Należy zwrócić uwagę na odmienność metod postępowania przy statycznej inwentaryzacji architektonicznej od inwentaryzacji konstrukcyjnej, która zwykle kończy się prognozą kinetyki narastania zniszczeń oraz sposobami ich powstrzymywania. Istotnie, rozwój fizyki budowli pozwala na coraz bardziej obiektywną ocenę postępu zniszczeń elementów materialnych zabytku decydujących o jego trwałości.

4. Inwentaryzacja konserwatorska

Badania konserwatorskie rozpoczynamy od ustalenia źródeł historycznych zabytku, które znajdują się najczęściej w archiwach i bibliotekach, dokumentacjach konserwatora i administratora obiektu. Dużą wartość posiadają stare zdjęcia, ryciny itp. Badania



Rys. 1. Schemat działań konserwatorskich
Fig. 1. Scheme of conservation works

te powinny prowadzić do ustalenia historii zabytku i określenia jego nawarstwień. Natomiast w przypadku zabytków techniki należy dodatkowo sprecyzować zmiany w technologii wytwarzania, które prowadzą do analogicznych nawarstwień modyfikacji technologii. Typowymi są tu zmiany wynikające z zastępowania silników parowych przez silniki spalinowe czy też elektryczne. Podobne uwagi dotyczą przekazu napędu z silnika na urządzenie produkcyjne. Natomiast w przypadku przemysłu cementowego zasadnicze zmiany wywoływało przejście z węgla na koks oraz zastosowanie dmuchaw intensyfikujących wypał. Z tymi zmianami podążały modyfikacje procesu technologicznego, które powinny być ujęte w dokumentacji konserwatorskiej. Koniecznym elementem jest też dokumentacja fotograficzna zmian i ubytków w urządzeniach technicznych, podobnie jak klasycznie oceniamy stan zniszczeń, zacieków w zabytkach architektury. Zauważmy tutaj typową dla zabytków techniki dualność postępowania związaną z osobną oceną wartości samego zabytku jak i też jego wyposażenia technicznego.

Proces ten schematycznie przedstawiony jest na rysunku 1, gdzie równolegle wykonujemy klasyczną inwentaryzację architektoniczną (1)-(4) oraz technologiczną w zakresie wyposażenia zabytków techniki. Ten etap prac kończy się inwentaryzacją materialną zabytku.

Inwentaryzacja konserwatorska zawiera kolejne etapy (5)-(7), kończące się opisem i lokalizacją nawarstwień w budynku.

5. Wnioski konserwatorskie

Po wykonaniu inwentaryzacji i badań zabytku przystępujemy do ich syntezy, która prowadzi do wniosków konserwatorskich zawierających finalne decyzje dotyczące działań konserwatorskich przy zabytku etapy (8)-(11).

W następstwie otrzymamy propozycję działań konserwatorskich prowadzących do: integracji, odtworzenia, rekonstrukcji lub restauracji zabytku. Równolegle do tych tradycyjnych działań konserwatora powinny postępować czynności zmierzające do integracji technologii lub też odtworzenia w całości lub części ciągów technologicznych. Ten etap działań powinien być podporządkowany dydaktycznemu aspektowi prezentacji zabytku.

Literatura

- [1] Borusiewicz W.: Konserwacja zabytków budownictwa murowanego, Arkady, Warszawa, 1985.
- [2] Kubik J.: Trwałość zabytków, Studia z zakresu Fizyki Budowli, KILiW PAN, Łódź, 2006.

PROBLEMS OF PRESERVATION OF TECHNICAL MONUMENTS

Summary

Techniques sights lead to new conservation problems. In the paper, new elements of techniques sights conservation are presented.